

ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱԶՆՏ ԲՈԶՈՅԱՆ

ՈՐՈՂՔ ԵՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՅԱՑ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ «ՀԱՅՈՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔ» ՀՈՒՇԱՐՋԱՆՆԵՐԸ

Հայոց իրավական մտածողության տարրերը սկիզբ են առել հայ ժողովրդի պատմության ասպարեզ մտնելու պահից և ուղեկցել նրան մինչև մեր օրերը: Հայաստանի տարբեր զավառների սովորությանիմ բազմաթիվ յուրօրինակություններ, որոնք արտացոլված են ժողովրդի կյանքում և զանազան ծեսերում, այսօր էլ գրավում են ազգագրագետների ուշադրությունը: Հայոց ազգային իրավունքի մի յուրօրինակ շերտ պահվում է սովորության և բարոյական կաղապարների ձևով ժողովրդական մտածողության մեջ¹, որի վերհանումը կօգնի Հայոց իրավունքի հուշարձանների լիակատար ուսումնասիրությանը, կխթանի ազգային կառույցների համակարգի լիակատար ուսումնասիրությանը:

Իրավունքը մարդկության պատմության զարգացման ընթացքի հետ առաջացած այն գիտելիքներից է, որը փոխազդեցության միջոցով անցել է քաղաքական ու պետական սահմանները և ծառայել հասարակության շահերին: Իրավունքի հուշարձանների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հետևել հասարակության շերտավորման և տարրեր դասերի պարտականությունների (հաճախ՝ արտոնությունների)

¹ Հայոց իրավունքի այդ շերտի ուսումնասիրությունը հետազոտողների ուշադրությունը գրավել է դեռևս ԺԹ դարում: Այդ բնագավառում արժեքավոր ուսումնասիրություններ են թողել Գ. Խալաթյանը (Երազիդ հայ ազգագրութեան և ազգային իրաւաբանական սովորութիւնների, Մոսկուա 1887), Կ. Կոստանյանը (Պոռոյգ և տուայր, «Ազգագրական հանդէս», 13, էջ 131-138), Խ. Սամուէլեանը (Հայ սովորութեական իրաւունքը, Թիֆլիս 1911) և ուրիշներ:

ամրագրման գործընթացին, բարոյական մորմերի ձևավորմանը, քրեորեն հետապնդելի արարքների սահմանմանը, պատիժների չափերի համակարգմանը:

Անտիկ քաղաքակրթության շրջանից Հայաստանի տարածքում պահպանված վիմագիր արձանագրություններում (ուրարտերեն, արամեերեն, հումարեն, լատիներեն) վկայված մոտեցումները որոշակի պատկերացումների արտացոլում են, որոնցից շատերն հաստատագրված են հարևան ժողովուրդներից հասած իրավական հուշարձաններում (օր.² Ավեստա, հումա-հոտմեական օրենսդրություն և այլն): Անփոխարինելի են հայ մատենագրության վկայությունները Ե-Ը դարերում Պարսկաստանի, Բյուզանդիայի ու Արաբական խալիֆայության տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանի կառավարման համակարգի մասին: Այնուամենայնիվ, դրանց մշակակությունը որքան էլ մեծ է ստրկատիրության և վաղ ավատատիրության ժամանակաշրջանի Հայաստանի իրավական պատկերացումների ուսումնասիրության տեսանկյունից, չի կարող փոխարինել օրենքների սխտեմատիկ շարահյուսքին, որոնք հայոց մատենագրության մեջ հայտնվում են Եկեղեցու կանոնական ժողովածուների շրջանառության մեջ մտնելու պահից:

Երկրի բյուզանդական մասի կյանքում, մինչև Ը դարը, հասարակական հարաբերությունները կարգավորելու համար օրենսդրական միջամեծությունը հանդես էին գալիս բյուզանդական կայսրերը, որոնք իրենց մի շարք մովելներով փորձում էին ձևափոխել ժառանգական և ամուսնական փոխհարաբերությունները Հայաստանում² և այդ տեղական սովորություններն ու օրենքները հարմարեցնել բյուզանդական օրենսդրությանը: Նույն մտահոգությամբ իրավական գործունեություն էին ծավալել մահ Սասանյան արքաները, որոնք Հայաստանի պարսկական մասի ներքին կառուցվածքը փորձում էին հարմարեցնել սեփական իրավական պատկերացումներին: Մեզ է հասել մահ Սասանյան Իրանի իրավական պատկերացումների ողջ համակարգը ներկայացնող Սասանյան Դատաստանագիրքը³: Մինչև Է դարը թե՛ Իրանը, և թե՛ Բյուզանդիան փորձում էին Հայաստանի կառավարման համակարգը ենթարկել սեփական պետական կառույցներին:

Միջնադարյան Հայաստանում Եկեղեցու քաղաքաբարձրական հիմքը Աստվածաշունչն էր, ուր արձանագրված բարոյախրատական մորմերը կազմում էին այն օրենքը, որոնցով առաջնորդվում էր միջնադարյան հասարակությունը: Իզուր չէ, որ այլակրոն հեթանոսներին, զրադաշտականներին և մուսլիմ մուսուլմաններին ու բոլոր մրանց, ում խորթ էին Աստվածաշունչի ճշմարտությունները, հայ միջնադարյան հասարակության (ավելի ճիշտ՝ մատենագրության) մեջ անվանում էին

² Ст'ю Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908, с. 185-190.

³ Այս հուշարձանի հրապարակումը և ուսումնասիրությունը տե՛ս А. Г. Периханян, Сасанидский судебник "Книга тысячи судебных решений", Ер., 1973, А. Г. Периханян, Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды, Москва, 1983.

«ամօրեն»։ Ի հակադրություն մրանց, կրոնի, հավատի, դավանանքի ու ճշմարիտ բարոյական մորմերի հիմնական հոմանիշ է դառնում «օրենքը», որի սկզբունքները քրիստոնյա հասարակության մեջ բխեցվում են Աստվածաշնչից։ Մեր նախնիները հասարակության բարոյական մկարագիրը ապահովող պարտադիր օրինաբուխ աղբյուր էին համարում այդ հուշարձանի առաջին հինգ գրքերը՝ Հնգամատյանը, որի հեղինակը, ըստ հիմնականարանային ավանդույթի, Մովսես մարգարեն է։ Հին ու Նոր Կտակարաններում ամփոփված իրավական մորմերի ամբողջությունն է, որ Մխիթար Գոշը բնութագրում է. «...Արեւքն եւ Աւետարանն իբր մոռացեալ զբնաւորական արեւնսն յիշեցուցանեն»⁴։

Հայոց միջնադարյան եկեղեցական իրավունքի վրա իր ազդեցությունն է թողել մաս Տիեզերական Եկեղեցու կանոնական գրականությունը և հոռմեական ու բյուզանդական քաղաքացիական օրենսդրությունը։ Քրիստոսի խաչելությանը հաջորդող առաջին դարերում միջերկրածովյան տարածաշրջանում ցրված տարբեր համայնքներում ստեղծվում էին կանոնական բազմաբնույթ ժողովածուներ, որոնք կանոնադրության դեր էին կատարում քրիստոնյաների համար։ Հետագայում դրանց մի մասը, դարերի միջով անցնելով, հղկվեց և դարձավ բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդների սեփականությունը։ Կանոնական այդ ժողովածուներից ժամանակի ընթացքում ձևավորվեցին Առաքյալներին և մրանց աշակերտներին վերագրված կանոնախմբերը, որոնց մշակակալի մասը մեզ է հասել Մերձավոր Արևելքի գրեթե բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդների լեզուներով։ Դրանցից մի քանիսը Ե դարից սկսած թարգմանվել են մաս հայերեն և կազմում են Հայոց կանոնագրքի ամբակտելի մասը։ Տիեզերական Եկեղեցում գործածության մեջ եղած կանոնախմբերի մյուս խումբն էլ կրել է Եկեղեցու Սուրբ հայրեր Բարսեղի, Կղեմեսի, Եփրեմի, Դիոնեսիոս Աթենացու (Արիսպագացի) և այլոց անունները։ Դրանք ևս լայն տարածում են ստացել Հայաստանում և Տիեզերական Եկեղեցու տեղական ժողովների կանոնախմբերի հետ միասին ենթարկվել հետևողական խմբագրության։ Ավելի անխաթար վիճակում են մեզ հասել Տիեզերական ժողովների կանոնների բնագրերը, որոնցից միայն առաջին երեքի (Նիկիա, Կ.Պոլիս և Եփեսոս) կանոնախմբերն են վավերացվել և ընդգրկվել Հայոց Եկեղեցու կողմից շրջանառության մեջ դրված կանոնական ժողովածուների մեջ։

Է դարում Արաբական խալիֆայության կողմից գրավված Հայաստանը երկար ժամանակ ստիպված էր մնալ այդ պետության քաղաքական և իրավական դաշտի սահմաններում։ Այս հանգամանքը ստիպում էր հայկական հասարակության կա-

⁴ Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, աշխատասիրությամբ խոսրով Թորոսյանի, Երևան 1975, էջ 1։

ռավարման մոդերնիզացիայի մոտոլմանական շարիաթի սկզբունքներին⁵, որի բազմաթիվ սկզբունքներ սերում են Մովսիսական իրավունքից: Հովհաննես Օձնեցի Կաթողիկոսի իշխանության տարիներին Հայոց Եկեղեցին հնարավորություն ստացավ ամրապնդել իր ինքնուրույնությունը բյուզանդականից: Ը դարի առաջին կեսին եկեղեցական կանոնների մինչ այդ շրջանառության մեջ եղած ժողովածուն մոր խմբագրության է ենթարկվում, ուր արձանագրվում են Հայոց եկեղեցական ծեսի ամենակարևոր առանձնահատկությունները: Իր շատ թե քիչ լիակատար տեսքով մեր տրամադրության տակ ունենք Հայոց Կանոնագրքի միայն հիշատակված ժողովածուն: Արդեն ժ դարի վերջին այն արդեն ընդարձակվել էր և ուներ շուրջ 40 կանոնախումբ⁶: Սկզբնաղբյուրների անուղղակի վկայություններով պարզվել է նաև, որ Ամանիա Մոկացին (Ժ դ.) և Մխիթար Գոշը (ԺԲ դ.) օգտագործել են Կանոնագրքի ընդարձակված այս խմբագրությունը⁷: 1098 թ. ընդօրինակված Կանոնագրքի հնագույն ձեռագրում (Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի թ. 131 մատյան) հիշատակվածի վրա ավելացված է շուրջ 17 մոր կանոնախումբ և Հայոց Կանոնագրքում դրանց թիվը հասել է 57-ի: Կանոնագիրք Հայոցը այս տեսքով ողջ միջնադարի ընթացքում դիտվել է իբրև իրավաբանական ակտերի պաշտոնական ժողովածու, որի կանոնները բազմիցս օգտագործվել են նաև քաղաքացիական օրենսգրքերում, հաստատագրվել վիճագիր արձանագրություններում: Հետևապես, մեզ հասած Կանոնագրքի այսօրվա խմբագրություններն իրենց վրա կրում են նաև Բագրատունյաց դարաշրջանի կնիքը:

Բագրատունյաց Հայաստանում տեղի ունեցող հասարակական մոր շրջադարձի արգասիք են Օիրակավանի ժողովի (862 թ.) տասնհինգ կանոնները: Ի հակադրություն Կանոնագրքի, այս որոշումների է կետում գրեթե մուսուլման շարադրված է Քաղկեդոնի վարդապետությունը՝ առանց այդ ժողովի հիշատակության⁸: Միաժամանակ կան կետեր, որոնք վերահաստատում են Հայոց ծեսի և դավանանքի մի քանի կարևորագույն դրսևորումներ («Որ խաչեցար» և այլն): Բագրատունյաց դարաշրջանի Հայաստանում կողք կողքի գործում էին հայ առաքելական և քաղկեդոնական եկեղեցական համայնքներ, որոնց հաշտեցնելու խնդիրն էր իր առջև դրել այդ ժողովը: Հայոց եկեղեցական կազմակերպությունը Բյուզանդական Եկեղեցուն ենթարկելու կայսերական ծրագրի շուրջ կողմերի միջև վիճաբանությունները դադա-

⁵ Տե՛ս Ա. Տեր-Ղևոնդյան, VIII-IX դդ. մահմեդական իրավունքը՝ վաղ միջնադարյան Հայաստանի ուսումնասիրման աղբյուր, ՊԲՀ, 1976, հ. 2, էջ 75-87:

⁶ Կանոնագրք Հայոց, Բ (Աշխատասիրության վ. Հակոբյանի), Երևան, 1971, էջ ԺԷ-ԺԹ:

⁷ Տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, Բ, էջ ԻԹ:

⁸ Պ. Ամանեան, Զաքարիա Հայոց Կաթողիկոսի և Աշոտ իշխանաց իշխանի թղթակցությունը Փոտ Պատրիարքի և Նիկողայոս Ա Պապի հետ, Վենետիկ, 1992, էջ 50 (Հայագիտական մատենաշար «Բագրատունյաց», 35):

րեցին միայն ժԱ դարի սելջուկ-թյուրքական ռազմարշավներից հետո: Բագրատունիների դարաշրջանում և դրանից հետո Հայաստանի տարածքում երկաթնակների ստվար բանակի⁹ գոյության մասին է խոսում նաև քաղկեդոնական հայ մատենագրության գոյության փաստը¹⁰, որի շրջանակներում գիտական արժեք է ստանում ժԳ-ԺԴ դարի եզակի ձեռագրով վկայված 14 տիտղոսների նոմոկանոնի (Կ.Պոլսի օրոթորոքս Եկեղեցու կանոնագիրք) հայերեն թարգմանությունը¹¹: Մեզ հասած ձեռագրում բացակայում են Փոտ Պատրիարքի միջամտությունները, որն էլ մեզ թույլ է տալիս ենթադրել, որ երկի թարգմանությունը կատարվել է Թ դարում կամ դրանից առաջ: Հայ քաղկեդոնականների միջավայրի արգասիք է նաև Բաչկովոյի վանքի (գտնվում է Պլովդիվի մոտ) ժԱ դարում գրված կանոնադրություն-սահմանը, որի հայերեն տարբերակի մասին ակնարկ կա երկի հունարեն բնագրում¹²: Այս հուշարձանների գոյության փաստն ընդլայնում է մեր պատկերացումները Բագրատունյաց դարաշրջանի իրավական դաշտի և կանոնական հուշարձանների մասին:

Քաղաքացիական օրենսդրության հուշարձաններ Բագրատունյաց դարաշրջանից մեզ չեն հասել: Այդ հարցին, հայ իրավունքի պատմությանը նվիրված իր ակնարկում, անդրադարձել է գերմանացի բանասեր Ժ. Կարստը: Նրա կարծիքով Բագրատունյաց շրջանի թագավորական իրավունքի բաղկացուցիչ մասն է կազմել կամ նմանատիպ մի հուշարձանի վրա է գրվել Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի «Ծաղագս թագաւորաց դատաստանի եւ որք ընդ ձեռամբ անցա» հատվածը¹³: Իր ենթադրություններում Ժ. Կարստն ավելի առաջ է գնացել՝ ենթադրելով, որ արդեն Բագրատունիների դարաշրջանում քաղվածաբար թարգմանվել են Ասորա-հոռմեական Դատաստանագիրքն ու Էլյոզան: Ներսես Ակինյանը և նրան հետևողները ապացուցված չեն համարում այս ենթադրությունը, քանի որ Մխիթար Գոշը և Ներսես Լամբրոնացին (հիշատակված Դատաստանագրքերի ժԲ դարի թարգմանիչը) այդպիսի քաղվածական թարգմանության ծանոթ չեն¹⁴: Ն. Ակինյանը զարգացնում է այն տեսակետը, ըստ որի Բագրատունյաց թագավորությանը հավանաբար պետք չեն եղել իրավունքի հուշարձաններ, քանի որ գոյություն ուներ պետու-

⁹ А. Арутюнова-Фиданян, Армяно-византийская зона, Москва, 1994, с. 78-92.

¹⁰ Ն. Ակինյան, Սիմեոն Պղնձահանցի եւ իր թարգմանությունները վրացերեն, Վիեննա, 1951, էջ 225-262 (Ազգային մատենադարան, հտ. ԸԿԴ):

¹¹ Այս երկի միակ ամբողջական ընդօրինակությունը պահպանվում է Վենետիկի Մխիթարյան գրադարանում և կրում է 1661 թվաթամարը: Տե՛ս Ս. Ըմեմեմեան, Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանի Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հտ. 2, Վենետիկ 1996, էջ 345-354:

¹² А. Арутюнова-Фиданян, Типик Григория Пакурына, Ереван, 1978, с. 121.

¹³ J. Karst, Grundriß der Geschichte des armenischen Rechtes, I.-Sonderabdruck aus der "Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", XIX Bd., Stuttgart, 1906, S. 17-18.

¹⁴ Ն. Ակինյան, Ակնարկ մը հայ իրական պատմութեան վրայ եւ Յ. Կարստի մոր երկասիրութիւնները, ՀԱ, 1907, էջ 361:

թյուն, որն իրականացրել է իր քաղաքացիական իրավունքը՝ հետևելով սովորութային նորմերին: Իհարկե այս տեսությունը չի կարող դիմանալ քննադատության: Բազրատունյաց թագավորության հարևան Բյուզանդիայում, որն ամեն կերպ ձըգտում էր նվաճել Հայաստանը, այս դարաշրջանում իրավունքը հասնում է նորանոր հաջողությունների¹⁵: Լինելով Բյուզանդական քաղաքակրթության ծիրում, Բազրատունյաց Հայաստանը ևս անտարբեր չէր կարող մնալ այդ շարժմանը: Տարոնի իշխանության, Վասպուրականի, Անիի և Կարսի թագավորությունների կտակների հիման վրա հանձնումը կայսրությանը խոսում է այն մասին, թե որքա՛ն խոր էր թափանցել Բյուզանդական օրենսդրությունը Հայաստան:

Այնուամենայնիվ դա չի մշանակում, թե Հայաստանում դադարել է օրինաստեղծ գործունեությունը: Հայոց արարողակարգի կանոնականացման կարևոր հուշարձան է Մաշտոց Եղվարդեցի Կաթողիկոսի (897-898) ստեղծած Մաշտոց ժողովածուն, որով Եկեղեցին կարգավորում է եկեղեցական պաշտամունքի և ծիսական գործունեության բոլոր հիմնական խնդիրները:

Բազրատունիները փորձեցին ստեղծել միավորված իշխանությունների մի լայն համակարգ, որի հիմնական սկզբունքը մախարարական տների տեղական իրավասությունների ընդլայնումն էր: Ցավոք այս գործընթացը չհասավ իր տրամաբանական վախճանին, Բազրատունյաց թագավորության կործանումով կանգ առավ պետական նոր կառուցվածքների առաջացումը Մեծ Հայքի տարածքում: Այնուամենայնիվ, այդ ժամանակներից մնացած մի շարք քաղաքական հաստատություններ կարողացան ցույց տալ իրենց կենսունակությունը դարերի ընթացքում: Մինչև ԺԹ դարը պահպանվեցին բազմաթիվ իշխանական տներ (հատկապես՝ Արցախում), որոնք մնացին Հայաստանում ազատագրական պայքարի հիմնական կրողները: Ցավոք, Բազրատունյաց շրջանի քաղաքացիական իրավունքի նորմերը գրառման չարժանացան, և մեր պատկերացումները Հայոց իրավունքի այս փուլի մասին սահմանափակվում են պատմիչների հաղորդած աղքատիկ տեղեկություններով և սա-

¹⁵ Մակեդոնյան կայսրության կառավարման շրջանը բյուզանդագետների կողմից քննադրվում է իբրև բյուզանդական իրավունքի վերածննդի դարաշրջան: Այս ժամանակներում են ստեղծվում Էկլոգայի նոր խմբագրությունները (*Ecloga privata*, *Ecloga privata aucta*, *Ecloga aucta*, *Ecloga ad Prochiron mutata*), Պրոխիրոնը, Էպանագոգան և այլն: Նոր մեկնությունների են արժանանում Հուստինիանոսի ժամանակներում ստեղծված իրավունքի հուշարձանները, մանավանդ՝ *Corpus Juris*-ի, Նովելների և *Digeste*-ների մեկնությունը, 60 գրքերի մեջ ի մի է հավաքվում հռոմեական իրավունքի նորմերի ողջ գիմանոցը, որն իրավագիտական գրականության մեջ Բասիլիքներ անուն է ստացել: Այս ժամանակներից է սերում նաև Լևոն կայսեր 113 նովելների համառոտ ժողովածուն: Այս շրջանում նոր հաջողությունների է հասնում նաև բյուզանդական եկեղեցական կանոնական իրավունքը: Հայտնի է Սիմեոն Լոգոթետի Կանոնական ժողովածուն (*Syntagma canonum*), Փոտ Պատրիարքին վերագրված մոմկանոնի 14 տիտղոսների նորոպի խմբագրված ժողովածուն (հմտ. N. van der Wal et J. H. A. Lokin, *Historiae iuris Graeco-Romani delineatio* (Les sources du droit byzantin de 300 à 1453), Groningen 1985, p. 78-97.

կալվաթիվ վիմագիր արձանագրություններով: Հատկանշական է, որ, գրավոր քաղաքացիական օրենսդրություն չստանալու և պետության կործանումից մեկ դար հետո, հայոց հասարակության մեջ մեծ մասնաձևանդրություն է նկատվում քաղաքացիական իրավունքի հուշարձանների ստեղծման բնագավառում: Հայոց իրավունքի գրավոր այդ հուշարձանների (մասնավոր՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի) բազմակողմանի ուսումնասիրության ընթացքում, հատկապես թագավորական տան իրավունքների և պարտականությունների բաժնում, ի հայտ են գալիս իրավական սկզբունքներ (գաղափարաբանական բնագավառում), որոնցով հավանաբար առաջնորդվում էին Հայաստանում մինչև ԺԱ դարի առաջին կեսը:

Բագրատունյաց Հայաստանի քաղաքացիական իրավունքի ուսումնասիրության կարևորագույն սկզբնաղբյուր են մասնավորապես արձանագրությունները, որոնցից մի քանիսով վանքերին էին զիջվում պետության կողմից հավաքվող որոշ հարկատեսակներ, հաստատվում են եպիսկոպոսական ճոր թեմերի սահմանները՝ թագավորի, իշխանների, երբեմն էլ կաթողիկոսի հրամանով (տե՛ս Կոթայ վանքի 901 թ., Մաքենացոց վանքի 901 թ., Վանանի 903 թ., Քարակոյի վանքի 910 թ., Մրեհի 1031 թ. և այլն)¹⁶:

Հայոց հնագույն, մասնաբաժնային կարգը վերականգնելու միտումով ստեղծվում էին բազմաթիվ գաղափարական ու գործնականներ, ուր հաստատագրվում էին տարբեր մասնաբաժնային տների դիրքը հասարակության կյանքում: Այդ հուշարձանների հնագույն ընդօրինակությունները մեզ են հասել Ժ-ԺԱ դարերից, սակայն պահպանված նյութը թույլ է տալիս ենթադրել, որ դրանք կազմվում էին հին վավերագրերի վրա, որոնց հետքերն առկա են Փավստոս Բուզանդի, Մովսես Խորենացու և Սեբեոսի Պատմություններում, մասնավորապես Իրանի և Բյուզանդական կայսրության քաղաքական կառուցվածքում:

Բագրատունիների դարաշրջանի հայկական պետությունն իր կառավարման ձևով և կառուցվածքով արմատականորեն տարբերվում էր վաղ (Արշակունյաց թագավորություն) և զարգացած (Կիլիկյան թագավորություն) ֆեոդալիզմի դարաշրջանի հայկական պետական միավորումներից: Բագրատունյաց շրջանում գերակայի և ստորակայի միջև իրավական փոխհարաբերությունները կարգավորվում էին «դաշինա ուխտի», «միաբանության ուխտ» և մասնաբնույթ գրավոր պայմանագրերի միջոցով¹⁷: Հասարակական համաձայնության արդյունք է «թագավոր ամենայն տանն Հայոց» տիտղոսը, որը շրջանառության մեջ է մտնում Ժ դարի Բ կեսից: Բագրատունյաց շրջանում ստորակայն պարտավորվում էր ենթարկվել գերակային իբրև

¹⁶ Կ. Կոստանեանց, Վիմական տարեգիրք, ՍՊԲ. 1913:

¹⁷ Ռ. Մաթևոսյան, Բագրատունյաց Հայաստանի պետական կառուցվածքն ու վարչական կարգը, Եր., 1990, էջ 52-4: Հեղինակը բերում է սկզբնաղբյուրների վկայություններ (տե՛ս մասնավորապես տեղում, էջ 192): Այս մույն կառուցվածքը գործում է մասնավորապես (տե՛ս Ռ. Մաթևոսյան, էջ 72):

«որդի առ հայր», իսկ գերական (հաճախ՝ թագավորը) պարտավորվում էր «հայրենի խնամքով սիրել զնա»: Եթե ստորակա ավատատերերի նկատմամբ Բագրատունի թագավորը «հայր» էր և «հայրագլուխ», ապա թագավորական ընտանիքի անդամների (իր եղբայրների և մերձավոր ազգակիցների) նկատմամբ՝ «ազգապետ»¹⁸: Թ-ԺԱ դդ. պատմությունից հայտնի են բազմաթիվ դեպքեր, երբ արքաներն «ուխտը» խախտելու համար պատժում էին իրենց ստորակային։ Աշոտ Երկաթը կուրացրեց Սահակ Սևադային և «Ուտի» գավառի կառավարիչ Մովսեսին (Հովհ. Դրասխ., էջ 303-4, 314), Վանանդ գավառի հայրենատերերի խռովությունը ճնշեց Աշոտ Ա-ի եղբայր սպարապետ Աբասը, իսկ նրանց կալվածքները բռնագրավվեցին հարքունիս (Հովհ. Դրասխ., էջ 144): Մյուս կողմից էլ, հավատարիմ ծառայությունն ուղեկցվում էր պատիվներով և կալվածքների մվիրատվությամբ: Գերակա-ստորակայական փոխհարաբերությունների այս կանոնակարգված շղթան վերընթաց աստիճաններում ձուլվում էր «թագավորների ընտանիքի» տիեզերական համակարգի հետ, որն իր ողջ բազմազանությամբ ներկայացված է Ժ դարի բյուզանդական մատենագիր և կայսր Կոստանդին Ծիրանածնի «Արարողությունների» գրքում¹⁹:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 55-56, օր. Կարսի Աբաս և Կյուրիկյան Գուրգեն թագավորները իշխում էին «հրամանա ազգապետին»՝ Գագիկ Ա-ի: Հովհաննես-Սմբատը Կյուրիկյան Դավիթ Ամհողինի «ազգապետն» էր (տե՛ս Մատթեոս Ուռհայեցի, Վաղարշապատ, 1898, էջ 10, 84):

¹⁹ Տե՛ս Կոստանդին Ծիրանածին (թարգմանություն քնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ՝ Հրաչ Բարթիկյանի), Բյուզանդական աղբյուրներ, Բ, Երևան, 1970, էջ 151: